Любомир Михайлина
Сергій Пивоваров

ЖИТЛОВІ СПОРУДИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО І ДАВНЬОРУСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МЕЖИРІЧЧЯ ВЕРХНЬОГО ПРУТУ І СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА (VIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIII ст.)

Дослідження середньовічних жител сприяє всебічному аналізу різних сфер життєдіяльності населення того чи іншого регіону. Загальновідомо, що житло виступає етнічним індикатором, вказує на рівень економічного розвитку його власника чи колективу в цілому, дає інформацію стосовно соціального життя населення, його побуту та розвитку знань в області використання певних матеріалів, сировини тощо. На думку дослідників, житла є "найдрібнішою часткою, неподільним атомом стародавнього суспільства"[12, 460].

Одним із регіонів України, на території якого виявлено і вивчено значну кількість житлових споруд доби Середньовіччя, є землі Буковини (сучасна Чернівецька обл. України), розташовані в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Завдяки археологічним роботам Б. О. Тимощука [13, 250-257; 14, 152-154; 15, 45-61; 16, 68, 154-191], П. О. Раппопорта [11, 71-73], М. В. Малевської [4, 112-127], В. Я. Барана [1, 34-50], М. А. Филипчука [17, 219-233; 18, 244-261], І. П. Возного [2, 45-67; 3, 221-225], авторів [5, 23-47; 6, 211-116; 7, 116-131; 8, 75-105; 9, 216-221; 10, 77-80] та інших дослідників тут розкопано близько 100 житлових комплексів райковецької VIII–X ст. та давньоруської XI – перша половина XIII ст. культур.

Серед досліджених жител найчисленнішу групу (85 споруд) складають напівземлянки райковецької культури. Вони вивчалися на поселеннях в Рашкові, Ревному, Стрілецькому Куті, Білій, Кодині II, Добринівцях, Чорнівці, Грозицях [8, 76-83] та інших пунктах. За конструкцією дерев'яних стін житла-напівземлянки поділяються на два види: каркасно-стовпові та зрубні. Стіни напівземлянок стовпової конструкції складалися з горизонтальних плах, що кріпилися у вертикальних пазах стовпів-

стояків. У залежності від кількості стовпів та їхнього розташування стовповий вид напівземлянок поділяється на три варіанти: споруди, каркас яких складався з восьми вертикальних стовпів, розміщених по кутах та середині стін котловану; споруди, каркас яких має шість стовпів (чотири по кутах і два посередині двох протилежних стін); споруди, каркас яких складався з чотирьох стовпів, розташованих у кутах котловану. У зрубних (фіксуються перехрестя обвуглених колод) житлах-напівземлянках також іноді зустрічаються стовпові ямки. За цією ознакою виділяють три варіанти споруд. У першому варіанті стіни зроблені методом врубки і часто мають виступаючі "відростки" в місцях перетину колод. До другого варіанту належать житла, в яких зруб поєднувався з вертикальними стовпами, що знаходилися посередині двох протилежних стін. У жител третього варіанту стовпові ямки простежені посередині кожної стіни котловану.

Розміри жител-напівземлянок в середньому становлять 3×4 (4×4) м, їх глибина від сучасної поверхні – 0,6-1,4 м. У більшості випадків вони орієнтовані стінами за сторонами світу. В одному з кутів жител-напівземлянок знаходилася піч-кам'янка, розмірами 1,2×1,1 м, її черінь у середньому – 0,6×0,4 м, а висота опалювальної камери становила 0,4 м. Окремі печі були обшиті з боків дерев'яними плахами. У деяких житлах вдалося простежити входи у вигляді тамбура, який міг мати перекриття. Напівземлянки мали дерев'яний двосхилий дах, який накривався соломою або очеретом. Під стінами споруд знаходилися дерев'яні лави та стіл, сліди їхньої присутності іноді фіксуються на глиняній підлозі.

Житла-напівземлянки аналогічної конструкції побутували на території регіону і в XI ст., коли ці землі, після походу князя Володимира Святославича, увійшли до складу Київської держави. У першій половині XII ст. на території Буковини набувають поширення наземні зрубні житлові будівлі. Причини зміни напівземлянкових жител на наземні до кінця не з'ясовані. Вважається, що однією із них могли бути кліматичні умови, а саме збільшення кількості опадів і підняття рівня ґрунтових вод. Не можна також виключати й такий фактор, як підвищення соці-

ально-економічного рівня життя населення, прогрес у будівельній справі, що сприяло спорудженню більш довговічних наземних споруд.

Рештки давньоруських наземних жител (15 споруд) виявлені у Василеві, Дарабанах, Онуті, Мартинівці, Ленківцях, Перебиківцях, Чорнівці, Зеленій Липі, Недобоївцях [10, 77-79] і багатьох інших пунктах. Слід відзначити, що дані житла вивчені значно гірше, ніж попередні. Це пов'язано з тим, що більшість із них сильно зруйнована оранкою. Найбільш повно досліджені житла з Ленківецького поселення, де повністю розкопано 3 житла, їхні контури встановлені за заляганням культурних нашарувань, скупченням вугілля і предметів матеріальної культури. Житла виявилися різних розмірів, у давнину всі вони мали дерев'яну підлогу. Споруди були орієнтовані стінами чи кутами за сторонами світу. Їх розміри становили 3,6×2,9, 4,1×4, 6,8×5,2 м. У житлах виявлено рештки глинобитних печей, від яких збереглися нижні частини (черені) округлої форми діаметром від 63 до 98 см. Каркас печей виготовлявся з дерев'яних жердин і обмащувався товстим шаром глини. Варто відзначити, що деякі печі з поселення мали спеціальні димарі, досить рідкісне явище для того часу [13, 250-257; 11, 72-73, 156]. Остання обставина свідчить про складніший тип будівель і високий майновий статус його мешканців. Аналогічного типу житла досліджувалися й на інших поселеннях, вони відрізняються тільки розмірами та відсутністю димарів.

Варто вказати, що в наступну історичну епоху, а саме молдавський період (XIV–XVII ст.), знову набувають поширення напівземлянки, які згодом змінюються на наземні житла.

Таким чином, аналіз житлових споруд райковецької та давньоруської культур в регіоні засвідчує використання тут двох типів жител: напівземлянок стовпової і зрубної конструкції та зрубних наземних жител. Останні в XII – першій половині XIII ст. стають домінуючим типом житлових споруд. Поширення наземних жител мало прогресивне значення і сприяло покращенню побутових умов місцевого населення.

Примітки

1. *Баран В. Я.* Слов'янська община. – К. ; Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 192 с.

2. *Возний І. П.* Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. – Чернівці : Рута, 1998. – 153 с.

3. *Його ж.* Ремісничий посад XII–XIII ст. стародавніх Чернівців // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – С. 221-225.

4. *Малевская М. В., Раппопорт П. А., Тимощук Б. А.* Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 г. // СА. – 1970. – № 4. – С. 112-127.

5. *Михайлина Л. П.* Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. – Чернівці : Рута, 1997. – 143 с.

6. *Його ж.* Середньовічне житло східних слов'ян VIII–X ст. // Середньовічна Європа: ... – С. 211-216.

7. *Його ж.* Типологія східнослов'янських жител VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами // Археологічні студії. – К. ; Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 2. – С. 116-131.

8. *Його ж.* Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – К. : Інститут археології НАН України, 2007. – 300 с.

9. *Пивоваров С. В.* Літописний Василів у Середньому Придністров'ї // Середньовічна Європа: ... – С. 216-221.

10. *Його ж.* Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 299 с.

11. *Раппопорт П. А.* Древнерусское жилище. – Л. : Наука, 1975. – 179 с.

12. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. – М. : Наука, 1988. – 697 с.

13. *Тимощук Б. А.* Ленковецкое древнерусское городище // СА. – 1959. – № 4. – С. 250-257.

14. *Тимощук Б. О.* Дослідження слов'янських пам'яток на Буковині // УІЖ. – 1963. – № 6. – С. 152-154.

15. *Його ж.* Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – К. : Наукова думка, 1976. – 178 с.

16. *Його ж.* Давньоруська Буковина. – К. : Наукова думка, 1982. – 206 с.

17. *Филипчук М. А.* Східнослов'янське житло X – початку XI ст. в Українському Прикарпатті // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1995. – Вип. 6. – С. 219-233.

18. *Його ж.* Про появу наземних жител ранньосередньовічної доби в Українському Прикарпатті // Археологічні студії. – К. ; Чернівці : Прут, 2000. – Вип. I. – С. 244-261.